

ЗАСНУВАННЯ І ВИГОТОВЛЕННЯ ЄДИНОГО ОРДЕНУ УСРР

Досліджено історію заснування ордену Трудового Червоного Прапора УСРР, мотиви, що спонукали радянське керівництво почати створення власної республіканської нагородної системи, а також історію щодо невдалої спроби виготовлення за кордоном знаку ордену зразка 1925 року.

Ключові слова: Орден Трудового Червоного Прапора, нагородна система, знак ордену зразка 1925 року.

Исследована история основания ордена Трудового Красного Знамени УССР, мотивы, побудившие советское руководство начать создание собственной республиканской наградной системы, а также историю неудачной попытки изготовления за рубежом знака ордена образца 1925 года.

Ключевые слова: орден Трудового Красного Знамени, наградная система, знак ордена образца 1925 года.

Researched the history of the establishment of the Order of the Red Banner of USSR, the motive that prompted Soviet leadership to start creating their own republican reward system, and the story about an unsuccessful attempt to manufacture abroad badge design 1925.

Key words: Order of the Red Banner, Award system, the sign of the Order issued in 1925.

Сучасна нагородна система незалежної України має кілька складових свого виникнення та історичної спадкоємності. У неї досить складний синтез – створені під час президентства Л. Д. Кучми робочою групою під керівництвом Д. В. Табачника основи нагородної системи базувалися на світовому (у першу чергу європейському) досвіді, в значній мірі проектах нагородної системи періоду гетьманської Української Держави 1918 року та деяких елементах радянської нагородної системи. Виходячи з цього, можна зазначити, що ретельне вивчення генези радянської нагородної системи має значний інтерес у тому числі й для розуміння сучасної нагородної системи, а також для визначення шляхів її подальшого розвитку.

Особливий інтерес у цьому плані становить нагородна система УСРР, головною заслугою якої є заснування та виготовлення першого (що в силу ряду обставин так і залишився єдиним) республіканського ордену.

Майже відразу після закінчення Громадянської війни (хоча на території України продовжувала литися кров у численних зіткненнях прихильників та ворогів Радянської влади) керівництво молодій Радянській

республіки вирішило почати створення власної республіканської нагородної системи. 2 березня 1921 року 5-й Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, що проходив у Харкові, прийняв наступну Резолюцію про заснування в УСРР Червоного ордену Трудового Прапора (подається мовою оригіналу): «*Переходя к мирному строительству, требующему от широких масс трудящихся проявления величайшего напряжения сил, самоотверженности и инициативы, 5-й съезд Советов УСРР считает нужным отметить заслуги на фронте борьбы с хозяйственной разрухой как отдельных работников, так и отдельных групп, для чего устанавливает орден Трудового Знамени и поручает ВУЦИК выработать положение о награждении орденом Трудового Знамени, а также установить форму ордена*» [1, с. 11].

Цікаво, що у назві Резолюції та у самому тексті назва ордену подається по-різному. У назві – Червоний орден Трудового Прапора, а у самому тексті орден Трудового Прапора.

Зазначимо, що раніше у керівництва УСРР були наміри, за прикладом декількох утворених на території колишньої Російської

імперії радянських республік, утворити орден Бойового Червоного Прапору як вищу республіканську бойову нагороду.

Починаючи з 1920 по 1923 рік включно були засновані республіканські ордени Бойового Червоного Прапору в Азербайджанській, Грузинській та Хорезмській Радянських республіках. Також, як власні бойові нагороди, були створені: у Вірменській радянській республіці – орден Срібної Зірки та Червоної Зірки, у Бухарській народній республіці – орден Червоної Зірки трьох ступенів [2, с. 110].

Однак після закінчення Громадянської війни набагато більш актуальним стало питання заснування державної нагороди не за бойові заслуги, а за трудові досягнення, що повинно було стати одним із стимулів для мас у відбудові народного господарства та створення соціалістичного суспільства. Стимулом тим більш важливим, що матеріальних стимулів на той час в руках у Радянської влади майже не було і застосувати їх для заохочення та в якості винагороди у необхідних масштабах не було можливості. Таким чином, можна констатувати, що невідкладне створення нагородної системи стало одним із важливих завдань Радянської влади, виконання якого мало велику роль для успіху соціалістичного (тобто на той час державного) будівництва.

У майбутньому, в значній мірі, цей розрахунок на важливу роль нагородної системи, як вискоєфективного заохочення мас, справдився. У подальші часи радянська нагородна система, включаючи державні відзнаки за трудові досягнення, відіграла достатньо велику роль у заохоченні широких мас у справі соціалістичного будівництва. На протязі подальших десятиріч – до девальвації ролі державних нагород у другій половині 1970-х років, трудові нагороди багато у чому успішно замінювали матеріальне заохочення, що мало особливо велике значення у роки Великої Вітчизняної війни.

На виконання цієї резолюції Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом, після проведеної спеціально створеною робочою групою підготовчої роботи, вже 5 травня 1921 року було прийнято Постанову про порядок нагородження заснованим ВУЦВК орденом. При цьому зазначимо, що

за час підготовки згаданої Постанови назва ордена була змінена й з'явився третій, остаточний варіант – орден Трудового Червоного Прапору УСРР.

Скоріше за все, рішення було прийнято з урахуванням того, що аналогічний орден було вже створено в РСФРР. Орден Трудового Червоного Прапору РСФРР було засновано VII Всеросійським з'їздом Рад 28 грудня 1920 року й він багато у чому став прикладом для українських більшовиків.

У тексті Постанови (що була підписана Головою ВУЦВК Г. І. Петровським і Секретарем ВУЦВК В. Єрмощенко) містилося чотири пункти, які чітко визначали порядок нагородження новоствореним орденом Трудового Червоного прапору УСРР. Цим повинна була опікуватися спеціально створена Комісія, завданням якої визначався розгляд подань про нагородження.

Наведемо текст Постанови повністю, виходячи з того, що саме вона стала першим кроком у створенні нагородної системи Радянської України:

1. Президією ВУЦВК утворюється окрема Комісія з членів Президії ВУЦВК і Південбюро ВЦРПС з п'яти осіб для розгляду питань про нагороду колективів і окремих осіб орденом Трудового Червоного Прапора.

2. Прохання про нагороду зазначеним орденом порушують колегії наркомів, а також президія Південбюро ВЦРПС і надають обгрунтовані постанови колегій і відомості про діяльність і трудові подвиги осіб і колективів, які підлягають нагороді.

3. В засіданнях окремої Комісії беруть участь з дорадчим голосом представники наркомів.

4. Постанови окремої Комісії про відмовлення в нагороді орденом остаточні і не підлягають оскарженню: постанови про нагороду затверджуються Президією ВУЦВК [3].

Потрібно звернути увагу на цікаву особливість розгляду подань на нагородження. Воно, згідно із прийнятою Постановою, відбувалось Президією ВУЦВК не одноосібно (так як це було у подальшому – як на республіканському, так й союзному рівні), а разом з Південним Бюро Всеросійської Центральної Ради професійних союзів. Це, за задумом засновників ордену Трудового

Червоного Прапора УСРР, повинно було особливо підкреслити роль професійних союзів, а таким чином й робітничого класу у процесі нагородження. Подібної практики не знала до цього жодна держава, що яскраво підкреслювало саме ідеологічну складову процесу нагородження.

У цьому ж контексті слід розглядати й рішення ВУЦВК про те, що нагородження могло бути як індивідуальним, так і колективним (при цьому звертає на себе увага та обставина, що у першому пункті Постанови попереду стоїть саме нагородження трудових колективів). Однак, на відміну від участі у процесі нагородження професійних спілок, подібну практику не можна вважати унікальною. Фактично це була змінена на користь «відзначення трудових досягнень» традиційна практика нагородження військових частин, що мала місце у багатьох європейських нагородних системах.

Майже одночасно з виходом Постанови Президією ВУЦВК була створена згадана Комісія з нагородження орденом Трудового Червоного Прапора УСРР. До неї увійшли авторитетні партійно-державні діячі (що повинно було підкреслити її високий статус): О. І. Буценко, С. Ф. Буздалін, Ф. Д. Карношин, В. М. Манцев, Ф. Я. Угаров.

Особливо звертає на себе увагу членство в Комісії В. М. Манцева – на той час голови ВУЧК, а з березня 1922 року до серпня 1923 року – народного комісару внутрішніх справ УСРР [4]. Не викликає сумніву, що це було зроблено з метою надання ВУЧК попередньої оцінки подань на нагородження (це підтверджує й ряд чекістських документів цього часу). Задіявання в процесі розгляду подань на нагородження ВУЧК повинно було унеможливити нагородження як «політично небажаних» елементів, так і людей, на яких у чекістів були компрометуючі матеріали (включаючи матеріали про причетність до корупційних дій, що набули стрімкого поширення у часи НЕПу). До речі, сам В. М. Манцев у цьому ж році отримав від ВУЦВК цей орден.

До виготовлення ордену (який було створено лише наприкінці 1921 року) ВУЦВК видавалось лише свідоцтво про нагородження, на якому містились підписи Голови та секретаря ВУЦВК.

Про те наскільки важливим вважалося керівництвом Радянської України нагородження орденом Трудового Червоного Прапора УСРР, свідчить той факт, що відразу ж відбулися й перші нагородження.

За рішенням 2-ої сесії ВУЦВК (проходила з 5 до 8 травня 1921 року), що погодилась із пропозиціями щойно створеної Комісії по розгляду питань про нагородження, орденом Трудового Червоного Прапора УСРР були нагороджені наступні військові частини: 15-а, 30-а, 51-а стрілецькі дивізії Збройних Сил України і Криму (якими командував М. В. Фрунзе), а також 14-а кавалерійська дивізія Першої Кінної армії [5, арк. 20].

Як і було визначено Резолюцією 5-го Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, вищезгадані військові частини були нагороджені не за бойові заслуги (хоча всі вони відзначилися на полях боїв Громадянської війни та війни з Польщею). Нагороджені вони були саме за трудові заслуги у повоєнній відбудові. У рішенні ВУЦВК зазначалось, що ці військові частини були нагороджені як такі, що «особливо відзначилися на фронті праці і посівної кампанії» [5, арк. 20].

У наступному місяці ВУЦВК провів й перші індивідуальні нагородження. Орден Червоного Прапора УСРР отримали інженер К. І. Каспарянц та комісар В. С. Іванов, які керували роботами з відбудови Наводницького мосту в Києві, який було підірвано під час Громадянської війни [6, с. 134-135].

До кінця 1923 року було проведено 123 колективних та індивідуальних нагороджень. Серед нагороджених: 45-а стрілецька дивізія, Чернігівський губернський земельний відділ, Ізюмський повітовий виконавчий комітет, київський завод «Арсенал», навіть «*трудова населення Київської губернії*».

Серед індивідуальних нагороджень можна відзначити такі відомі постаті як Голова ВУЦВК Г. І. Петровський (нагородження проведено 3 листопада 1922 року) та Голова Ради Народних Комісарів УСРР Х. Г. Раковський (нагородження проведено 1 серпня 1923 року) [2, с. 113].

При цьому колективні нагородження за кількістю переважали індивідуальні, що повністю відповідало радянській державній ідеології переваги колективу над особистістю.

До 1925 року нагороджені колективи і окремі особи отримували знак ордену зразка 1921 року. Однак після прийняття ВУЦВК у 1925 році нового зразку ордену починаються події, яку до цього часу важко повністю пояснити.

Ще один з перших дослідників історії створення ордена Трудового Червоного прапора УСРР застосував по відношенню до цієї нагороди визначення «загадка» [7, с. 10]. Про це ж йдеться також й у найбільш фундаментальній праці з історії вітчизняної фалеристики «Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини» (керівник авторського колективу д.і.н. проф. Д. В. Табачник) [2, с. 123-124].

З цією думкою по відношенню, в першу чергу, до знаку ордена зразку 1925 року, не можна не погодитися, нові архівні матеріали, що ми знаходимо з цього питання, все більш підтверджують згадану думку.

Комісія ВУЦВК затвердила рішення спеціально створеного журі від 9 вересня 1925 року, яким визначалися переможці конкурсу щодо зображення ордену (першу премію здобув московський художник І. П. Кисельов, другу – харків'янин М. П. Супонін, третю – також харків'янин О. В. Маренков). Згідно з описом у Статуті, орден повинен був виглядати наступним чином: «...являє з себе п'ятикутну зірку, на яку покладено трибки [тобто зубчаста шестерня – авт.], а серед цієї шестерні малюнок фабрики й верхня частина стану робітника з книгою, а на фоні золоте сонце. Верх ордена займає Червоний прапор з написом: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся», а внизу серп та молот поміж якими літери УСРР, під ними лежать два снопа з колосками. На ордені напис – «За працю» [8, с. 492].

Відразу після затвердження опису ордену починається вкрай бурхлива активність ВУЦВК по його виготовленню. При цьому, з абсолютно незрозумілих причин, відразу ж приймається рішення замовити виготовлення ордену за кордоном, хоча в Україні та в цілому в СРСР було більш ніж достатньо фахових ювелірів, що могли виготовити замовлення на найвищому професіональному рівні. Для цього були спеціально виділені значні валютні кошти, яких було у

влади вкрай обмаль і використовувалися вони на найнеобхідніші закупівлі для потреб оборони та народного господарства.

Вже 10 жовтня 1925 року ВУЦВК направив (за підписами секретаря ВУЦВК А. Буценко та Зав. Секретаріатом Президії ВУЦВК А. Зоріна та з поміткою «Негайно») наступного листа до Наркомзовнішторгу: «На підставі постанови ВУЦВК'у від 14/IX п/року (протокол Ч-17/122), Секретаріат ВУЦВК прохає замовити Торгпредству ССРР у Німеччині виготовити орден Трудового Червоного Прапора за прикладним зразком, срібний із позолотою в кількості однієї тисячі штук (1.000). Орден мусить оперезувати червона стрічка, як це зазначене на зразку. Орден потрібно виготовити в натуральну величину в згоді з зразком, крім того на звороті зазначити «За працю». Замовлення термінове» [9, арк. 143].

Через п'ять днів ВУЦВК надсилає до Наркомату нового листа (явно згадавши, що політика українізації визначена як стратегічна лінія партії й побоюючись звинувачення у її недооцінці) «...в справі виготовлення за кордоном ордену Червоного трудового прапора у кількості 1.000 штук, Секретаріат ВУЦВК'у прохає на ордені напис УСРР замінити написом УСРР» [9, арк. 144].

Мабуть, у Наркомзовнішторгу були справи значно більш термінові, ніж виготовлення орденів, й він не надто квапився виконувати це завдання. Тому 23 березня наступного року з адміністративно-господарського відділу ВУЦВКу (за підписом «Завідателя» відділу Кійко і секретаря Ярошука) надходить лист до Наркомзовнішторгу: «Адміністративно-Господарський Відділ ВУЦВК'у, з доручення Секретаря ВУЦВК'у тов. БУЦЕНКА, просить вжити термінові заходи, що до надіслання до ВУЦВК зразка Ордену Трудового Червоного Прапора за вказівками відповідно нашого замовлення..., з тим аби після огляду зразка можливо було як найскоріше приступити до виконання замовлення. Одночасно з одержанням цього прохання повідомити, коли можливо чекати одержання зразку Ордену для огляду» [9, арк. 147].

Відповідь до ВУЦВК надсилається вже 27 березня. Наркомат повідомляє, що «...нами було повернуто до н/Представника у Німеччині зразка ордену Трудового Знамені,

як не правильно виконаного з проханням зробити другому більше кваліфікованому ювеліру і надіслати знову нам зразка, але ж до цього часу ні відповіді ні зразка, ми ще не одержали. Крім цього ми сьогодні надсилаємо до Берліну телеграму, що до прискорення з виконанням замовлення» [9, арк. 146].

Після того як робота німецьких ювелірів отримує негативну оцінку, замовлення направляється до Франції. Про це свідчить термінова кодована (!) телеграма представника Укрдержторгу Жигалко з Берліну (подається мовою оригіналу): «Вследствие задержки исполнения, заказываем новые образцы Франции» [9, арк. 149].

ВУЦВК не заперечував проти того щоб його замовлення передавалось до Франції й відразу дає позитивну відповідь. Із квітня надсилається до Наркомторгу листа зі згодою за підписом вищезгаданого А. Зоріна та «Завідателя Загальної Канцелярії» Левенця: «З приводу відношення з запитанням, чи зробити замовлення у Франції на виготовлення Ордена Трудового Червоного Прапора, Секретаріят Президії ВУЦВК у повідомляє, що він не суперечить, аби це замовлення було виготовлено у Франції» [9, арк. 150].

Представництво Укрдержторгу при Торгпредстві СРСР активно зайнялося замовленням на виготовлення ордену. У його листі Управлінню справами Укрнаркомторгу йдеться про найдрібніші деталі. Серед них й пропозиції щодо деяких змін у вигляді ордену, які чомусь, без попередньої згоди ВУЦВК, запропонував французький виконавець (подається мовою оригіналу): «Посылаем Вам фотографию гипсовой модели Ордена Трудового Знамени. Большой размер должен приблизительно отвечать величине нормального знака и, кроме того, Аронсон [парижский ювелир – авт.] предлагает для ежедневного ношения в петлице или для булавки в галстуке – маленький значок размером в пятнадцать копеечную монету. Маленький значок будет, конечно, точной копией большего...

...в этой модели, вокруг звезды сделан ореол из языков пламени, как символ вечного творческого огня революции, из которого вышел изображенный внутри новый мир труда.

На красном муаре ленты этот ореол должен быть эффектным.

Гипсовая модель совершенно неокрашена. На металле же знак будет иметь такой вид: солнце, серп и молот, колосья, все надписи, и, возможно, древко знамени – золотые. Знамя и лучи звезды покрыты эмалью, причем их эмаль на знамени алая и на звезде темно пурпурная.

Если проба окажется красивой, под эмалью на [нрзб] знамени и лучах звезды будут выгравированы тонкие извилистые бороздки, что даст эффектное светоизлучение эмали.

В отношении окраски, понятно, можно будет окончательно высказаться только при отливке по металлу.

Все остальное на ордене не окрашено, и благодаря этому, белая фигурка рабочего будет особенно чеканной на золотом фоне солнца и окрашенных деталей» [9, арк. 153].

Однак, й робота французьких ювелірів не задовольнила ВУЦВК. За думкою покликаного ВУЦВК експерту-художника (подається мовою оригіналу): «...Орден по своей форме напоминает собой обыкновенную бляху какого-нибудь сельского старосты или ночного сторожа, не выполнен точно по рисунку.

Прежде всего, не выдержан рельеф, так как рельеф более глубок, для чего и означены на рисунке глубокие тени.

Во-вторых, вся окраска серебряная, тоже глядит не презентабельно.

Почему ювелир не покрыл кирпичную стену красной эмалью.

Далее, фигура рабочего кладущего новый камень сделана необычайно грубо /камень окрасить в красный цвет или должен быть оттенен, так как нельзя разобрать книга это или лист бумаги/.

Ювелиру следует обратить внимание на фигуру рабочего, которая находится на полтиннике и рубле нашего Союза...

Осмотревши присланный Орден, находим, что выполнение его слишком грубо и кустарно, почему предлагаем обратиться квалифицированному художнику-ювелиру» [9, арк. 155-156].

Ще й надалі тривала переписка між ВУЦВК та Наркомторгом, однак вона ні до чого так й не привела. Незважаючи на найактивнішу роботу радянських торгових представників закордоном та наявність значних коштів на виготовлення замовлення,

знак ордена, що влаштував би ВУЦВК, так й не був виготовлений іноземними ювелірами.

У 1927 році ВУЦВК лишає свої незрозумілі спроби виготовити орден за кордоном й вирішує, нарешті, розмістити замовлення на Київському ювелірному заводі. Але й на цей раз, з абсолютно незрозумілих причин, знаки ордена виготовлені не були. При тому,

що вище партійно-державне керівництво УСРР із питань власного престижу вкрай опікувалось найскорішим виготовленням нового зразку вищої державної нагороди республіки, знак ордену зразка 1925 року так ніколи й не з'явився. До кінця існування республіканського ордену, всі нагородження відбувалися зразками ордену 1921 року.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Збірник резолюцій і постанов 5-го Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. – Харків, 1921.
2. Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах). Керівник авторського колективу Д. В. Табачник. – Київ, 2004, Книга перша.
3. Вісті ВУЦВК. 1921. – 5 травня.
4. Докладніше про В. М. Манцева в книзі Маймескулов Л. Н. и др. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918-1922). – Харьков, 1990.
5. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 2, спр. 187.
6. Історія Києва. – К., 1985. – Т. 3. – Кн. 2.
7. Бузало В. Загадки ордена Трудового Червоного Прапора УСРР / В. Бузало // П'ята наук. Геральдична конференція. Зб. тез, повідомлень та доповідей. – Львів, 1995.
8. Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – Харків, 1925. – № 87.
9. ЦДАВО України, ф. 1, оп. 3, спр. 785.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *д.і.н., професор Г. В. Боряк; д.і.н., професор Ю. В. Котляр.*

© В. М. Воронін, 2012

Стаття надійшла до редколегії 01.10.2012